



XIX. YÜZYILIN SONU XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA BASRA KÖRFEZİ'NDE ULUSLARARASI HÂKİMİYET MÜCADELESİ*

*Oktay KIZILKAYA***

ÖZET

XIX. Yüzyıldan itibaren uluslararası arenada Basra Körfezi'nin önemi artmıştır. Körfezde, Osmanlı ve İran dışında Avrupalı devletlerin faaliyetleri dikkate değer bir hal almıştır. İlk aşamada Avrupalı devletler ticaret amacıyla gelmişlerdir. Körfezdeki ticaretin karlı olduğunu fark etmişlerdir. Bu nedenle, siyasi hâkimiyet kurmak amacıyla askeri faaliyetlerine hız vermişlerdir. Özellikle İngiltere'nin siyasi hâkimiyet sağlama konusunda ön planda olduğu görülmektedir. İngiltere'nin dışında, Almanya, Rusya ve Fransa'nın da körfez bölgesinde varlıklarını hissettirmek düşüncesinde olduğu anlaşılmaktadır. Rusya'nın körfez bölgesine bakışı Şark Meselesi doğrultusundaydı. Bu amaçla Ruslar, ileride hak talebinde bulunmak amacındaydılar. Bu nedenle zaman zaman Basra Körfezine savaş gemisi göndermek suretiyle kendilerine alt yapı oluşturmak istiyorlardı. Almanya ve Fransa ise ülkelerinde yayınladıkları hem askeri hem de sivil gazetelerde bölge üzerinde olan projelerini veya başka devletlerin planlarını açıklamaktan çekinmiyorlardı.

Bölge üzerinde sömürge faaliyetlerinde bulunan bu Avrupalı devletlere karşı Osmanlı devlet de sınırlarını ve haklarını korumak amacıyla harekete geçmiştir. Bu doğrultuda, bölgede hâkimiyetini sağlamlaştırmak için kendine taraftar emir ve şeyhlerin merkezi otoriteden izinsiz Avrupalı devletlerle yapmış oldukları gizli anlaşmalar yapmamasını istemiştir. Daha önce yapılmış olan antlaşmaların hükümsüz olduğunu açıklamıştır. Ayrıca antlaşmaları yapan emir ve şeyhlerin buna yetkisi olmadığını vurgulamıştır. Basra Körfezinde kendisinin de varlığını hissettirmek amacıyla bölgeye devriye gemileri göndermiştir. Osmanlı Devleti bu durumu bölgede yapılan silah vb. kaçakçılık faaliyetlerini engellemek için yaptığını vurgulamıştır. Gerçekte ise Osmanlı Devleti, bölgede zarar gören hâkimiyetini korumaya yönelik bir tedbirdi.

Çalışma bu doğrultuda incelenecek ve mümkün olduğu kadar Basra Körfezi'ndeki uluslararası güç mücadelesi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Basra Körfezi, Güç Mücadelesi, İngiltere, Osmanlı Devleti, İran.

* Bu çalışma 11-13 Ekim 2012 tarihleri arasında Elazığ'da Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü tarafından düzenlenen "Selçuklu Osmanlı İdaresinde Ortadoğu'nun Siyasi ve İdari Vaziyeti", VI. Ortadoğu Seminerinde sunulan, "XX. Yüzyılın Başında Basra Körfezi'nde Uluslararası Nüfuz Rekabeti" adlı bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: o.kizilkaya@mynet.com

INTERNATIONAL STRUGGLE OF SOVEREIGNTY IN PERSIAN GULF AT THE END OF THE NINETEENTH CENTURY AND THE BEGINNING OF THE TWENTIETH CENTURY

ABSTRACT

The importance of the Persian Gulf increased since the nineteenth century in international arena. The activities of European Countries began to draw attention except for Ottoman and İran in the Gulf. In the first phase, European Countries come to the Gulf for trading purposes. They realised that the trade in the region was profitable. Therefore they tried to speed up their military activities in order to establish political domination. Especially, England's desire was remarkable to achieve political domination except for England, Garmany, Russia and France tried to make feel their existence in the Gulf region. Russia's view about the region was in accordance with Eastern Question. For this purpose, Russians purpose to put in a claim for the region in the future. Hence through sending war ship to the Persian Gulf the Germany and the French occasionally, they wanted to create background with military and civil newspapers they published in their countries did not abstain from expressing their own and other countries' plans on the region.

Ottoman State took action to protect her frontier and rights against these European countries which carried out colonial activities in the region. Accordingly Ottoman State demanded proponent emirs and sheikhs not to make any secret agreements with European countries without the permission of central administration in order to stabilise her sovereignty in the region. Ottoman State discredited the previously concluded treaties. Besides Ottoman State also emphasised that the emirs and sheikhs did not have any rights to conclude a treaty. In order to make her presence felt in the Persian Gulf, patrol vessels were sent to the region. Ottoman State emphasised that these precautions were taken in order to prevent smuggling activities in the region. In the fact it was a effort of Ottoman State trying to prevent its aggrieved sovereignty in the region.

The study will focus on these topics and the international power struggle in the Persian Gulf will be reviewed.

Key Words: The Persian Gulf, Power Struggle, England, Otoman Empire, İran.

Giriş

Basra Körfezi olarak adlandırılan denizin nereyi kapsadığı ve adı konusunda tarih boyunca bazı görüşler ileri sürülmüştür. Körfez, coğrafi olarak Asya Kıtası'nın Güneybatısında olup, Hind Okyanusuna tabi Umman Denizi'nden Hürmüz Boğazı ile ayrılır. Arab yarımadası ile İran arasında Kuzeybatıya doğru uzanan ve Şatt-ül Arap Nehri'nin mansıbına varan bölge genel olarak Basra Körfezi olarak adlandırılır. Körfeze, Araplar tarafından Bahr-i Faris (Fars Denizi) denilmiştir. Ortaçağ yazarlarından bazıları (İstahri, İbni Havkal vb.) aşırı bir teşmil ile Hint Okyanusunu da körfezin sınırlarına dâhil ettikleri gibi Mukaddesi ve Mesudi vb. yazarlarda, Şatt ül-Arap Nehri'nin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013



denize döküldüğü Abadan mevkiinden Umman'a kadar olan ve Umman Denizini de kapsayan alanı, Basra Körfezi olarak telaffuz etmişlerdir¹.

Osmanlıluların bölge ile alakası, 1546 senesinde Ayas Paşa komutasında sevk edilen kuvvetlerin Basra şehrini hâkimiyet altına almasıyla başlamıştır. Bu suretle Osmanlı Devleti, Kızıldeniz'in dışında Hint Okyanusu'na açılan başka bir kapıya da sahip olmuştur. Basra'ya hâkim olan Osmanlı Devleti'nin 1546'da başlayan askeri faaliyetlerinin devamı olmak üzere 1550 tarihine kadar körfezin batı kıyısında yer alan Lahsa ve Katif'i de hâkimiyetine almış ve körfez etrafında hâkimiyet sahasını genişletmiştir. Bu dönemde Basra Körfezi ve bağlantılı denizlerde Portekiz hâkimiyeti olup Portekizliler, özellikle körfezin girişini kontrol altında tutan Hürmüz Adasını üs olarak kullanmaktaydı.

Osmanlılar, körfez etrafında bazı mıntikalarda hâkimiyetini güçlendirince, Hürmüz Adası'nda bulunan Portekizlilere temsilci göndererek Basra'nın ve diğer yerlerin hâkimiyet altına alınmasının onlara karşı bir hareket olmadığını, barış içinde yaşamak isteğini bildirerek, sakinleştirme politikası izlemiştir². Osmanlıların bu davranışı, Basra'da bir tersane inşa edecek imkânları veya körfezde Portekizlilerle mücadele edecek bir donanması olmamasından kaynaklanıyordu. Osmanlı Devleti'nin sakinleştirme ve çatışma istememe girişimlerine rağmen Portekizliler, Osmanlı'nın körfez etrafında yayılmasını kendi çıkarlarına tehdit olarak algılamıştır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'de, Portekizlilerin körfezdeki varlığını ve faaliyetlerini kendi varlıklarına tehlike olarak algılıyor ama bunu gizlemeye çalışıyordu³. Böylece körfezde, XVI. yüzyılda Osmanlı-Portekiz hâkimiyet mücadelesi başlamıştır. Bu durum Osmanlıların uzun yıllar sürecek olan Hint Okyanusu seferlerinin başlangıcı olmuştur. Uzun süren bu mücadele XVII. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devletini yormuş ve Hint Okyanusu'ndaki faaliyetlerini daraltarak sadece Basra Körfezi ve Umman Deniziyle sınırlı hale getirmiştir. XVII. ve XIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin dikkati, Basra ve Umman Denizine yoğunlaşmıştır. Osmanlı Devleti, Basra'ya, verdiği önemin nedeni körfezi, Mekke'nin kapısı, Anadolu, İran, Arabistan ve Hindistan'ın iskelesi olarak görmesinden kaynaklanıyordu⁴.

Bu nedenle Osmanlı devleti, Basra ve körfez çevresini elde tutmak için özel gayret göstermiştir. Ancak 1683'ten başlayarak 1699 Karlofça Antlaşması ile sona eren Avrupa ile savaş, Osmanlı Devletini sosyal ve ekonomik olarak çökertmiştir. Bu dönemde, Osmanlı ülkesinin her tarafında olduğu gibi Basra çevresinde de çeşitli huzursuzluklar ortaya çıkmış, devlet otoritesi zayıflamış ve bölgede bazı eşkıya gruplarının hükmü geçer hale gelmişti. Özellikle Basra ve Bağdat bölgesi, Müntefik Şeyhi olarak tanınan Mani adlı birinin emrindeki eşkıya tarafından kontrol altına alınmıştı. Şeyh Mani ve diğer Arap aşiretlerinden toplanan çeteler, o derece ileri gitmişlerdir ki bunlar, Basra'ya baskın düzenleyerek vali Osman Paşazâde Ahmet Paşayı şehit

¹ CL. "Huart, Basra Körfezi", **İslam Ansiklopedisi 2**, MEB Yayınları, İstanbul 1979, s. 324-325.

² Osmanlıların bu girişimi, kendilerini körfezde Portekizlilerle mücadeleye hazır hissetmemelerinden kaynaklanmaktaydı. Gerçekte ise Portekizlilerin körfez bölgesindeki varlığına yönelikti. Konu hakkında Bağdat Beylerbeyi olan ve Basra körfezine sahili bulunan şehirleri Osmanlı topraklarına dâhil eden Ayas Paşa'nın Cezayir hâkimi Ali ibn Ulayan'a gönderdiği mektupta; "Uzun zamandan beri aramızda büyük bir dostluk var ve birbirimize çok yakın komşuyuz. Birkaç gün önce sultan hazretleri Basra'ya ve orayı feth etmemi ve oradan Hürmüz'e ve Hindistan'a geçmemi ve yolunu şaşırmış Portekizlilerle savaşmamı, onları mahvetmemi emretti. Kuvvetlerim hareket etmek üzeredir. Hem Zekiye üzerinden, hem de karayolu ile gideceğiz. Lüzumlu olan her şey, büyük topar, gemiler ve askerler için her şey mevcut. Kurna'da birleşeceğiz. Orada kara ve deniz yolu ile Basra'ya almaya gideceğiz". İçeriğinden Osmanlı'nın gerçek amacı ortaya çıkmaktadır. Muhammet Yıldırım, **XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2001. s. 81.

³ Ertuğrul Önalp, **Osmanlı'nın Güney Seferleri**, Berikan Yayınevi, Ankara 2010, s. 242-242.

⁴ Selim Hilmi Özkan, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Basra'nın Güvenliği Meselesi ve Osmanlı Devleti'nin Bölgede Aldığı Tedbirler", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBrAD)*, (Mart 2008), s. 142.

etmişlerdi. Bölgedeki diğer valilerde eşkıya gruplarının baskısı altında bulunuyordu. Osmanlı merkezi otoritesi ortaya çıkan eşkıyaların hakkından gelmeleri için bölgedeki valilere kesin emirler vermiştir. Bölgede asayiş sağlamak ve devlet otoritesini yeniden tesis etmek için 1700-1702 arasında geniş kapsamlı bir askeri harekât düzenlemiş, eşkıyanın ileri gelenlerinden kimine af dilemeleri karşılığında aman verilirken, bazıları bu çağrıya itaat etmediklerinden askeri yollarla tedip edilmiştir⁵.

Bölgede asayişsizlik nedeniyle Hindistan'dan gelen tüccarlar, Basra Körfezi'ndeki İran limanlarına yönelmiş ve Basra Şehri'nin ticaretteki önemi azalmıştır. Osmanlı Devleti, Hint tüccarlarını yeniden Basra'ya çekebilmek için çalışmalarda bulunmuştur. Bu amaçla körfezde ve körfeze bağlantısı olan nehirlerde asayiş sağlamak amacıyla merkezi Basra olan Şat Kaptanlığını kurmuştur⁶. Bu ve benzeri asayiş sağlamaya yönelik alınan tedbirlerle, XVIII. Yüzyılda isyancı bazı Arap aşiretlerinin, devlet otoritesini yok etmeye yönelik eşkıyalık faaliyetleri önlenmeye çalışılmıştır. Alınan tedbirlerin kalıcı olmadığı ve bedevi (göçebe) Arap aşiretlerinin isyan hareketlerini aynı yüzyıl içinde bazen şekil değiştirerek, Muhammed bin Abdulvahhab'ın (Vahhabi İsyanı ve İngiliz Ajan Hempher'in rolü) dinsel içerikli ve dış destekli faaliyetlerinden anlaşılmaktadır.

Basra Körfezi'nde Uluslararası Nüfuz Mücadelesi

Osmanlı Devleti ile Portekiz arasındaki mücadele durumu zamanla Portekiz'in de gücünü yitirmesine neden olmuş ve yerini başka Avrupalı büyük devletler, özellikle İngiltere almıştır. İngilizler, sömürge faaliyetleri neticesinde dünyanın birçok bölgesinde hâkimiyet kurmuştur. Hâkimiyet kurduğu en önemli bölgelerden biri de Hint Yarımadasıdır. XIX. Yüzyılda Hindistan'a sahip olan İngiltere buradaki hâkimiyetine tehdit olabilecek ve Hindistan'a yönelecek diğer sömürgeci güçlere karşı bölgenin ulaşım yollarını kendi kontrolü altına almaya ve bulunan zenginlik kaynaklarından azami ölçüde yararlanma politikası takip etmeye başlamıştır. Bu doğrultuda, Basra Körfezi, Hindistan deniz yolu güzergâhında önemli bir stratejik konuma sahip olduğundan burada da hâkimiyet kurma politikası izlemeye başlamıştır⁷.

1869'da Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan Süveyş Kanalı'nın deniz ulaşımına açılması ile Basra Körfezi'nin önemi daha da artmıştır. Bu durumun farkına varan Osmanlı Devleti, 1871'de Yemen Vilayetine gönderdiği yazıda, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Bahriye Nezareti'nin Basra Körfezi ve Kızıldeniz'e daha kolay ulaşabileceği ayrıca Basra Tersanesi'nin ıslahı ve Kızıldeniz'de liman ve askeri noktalar oluşturulmasıyla, Arap Yarımadası ve Basra Körfezi kıyılarında Osmanlı hâkimiyetinin artacağını bildirmektedir. Böylece körfez bölgesinde ve diğer iç kısımlarda bulunan ve başına buyruk hareket eden bazı Arap aşiret şeyhlerinin devlete olan zayıf bağlılıklarının kuvvetli duruma getirilmesinde hızlı ulaşım ve iletişimin etkisinin olacağı vurgulanmaktadır⁸.

XIX. Yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı Devleti'nin körfez politikası genel olarak, körfez bölgesinde etkili bir konuma sahip olan İngiltere ile karşı karşıya gelmemek şeklinde özetlenebilir. Ancak bu politikanın diğer bir odak noktasını da İngiltere'nin nüfuzunu bölge üzerinde artırmasına engel olmak şeklinde olduğu da hissedilmektedir. Ağustos 1892'de bölgedeki bir İngiliz konsolos,

⁵ Özkan, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Basra'nın Güvenliği Meselesi ve Osmanlı Devleti'nin Bölgede Aldığı Tedbirler", s. 139-144.

⁶ Özkan, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Basra'nın Güvenliği Meselesi ve Osmanlı Devleti'nin Bölgede Aldığı Tedbirler", s. 145.

⁷ Ramazan Balcı, Osmanlı Hariciyesi'nin Hazırladığı "Bahreyn Adaları Meselesi", Kitapçığı Üzerinden İngiliz Sömürgecilğine Bakış", *History Studies*, (Ekim 2012), s. 2.

⁸ Gülşenem Gündüz, *Osmanlı Belgeleri'nde Osmanlı Devleti'nin Basra Politikası (1878-1907)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 28.

Basra'ya gelerek, körfez bölgesinde ve Osmanlı Hâkimiyetinde bulunan aşiret şeyhlerinden Casim bin Sani ve Nasır el-Mübarek'in birleşerek Bahreyn'e saldırma niyetinde olduğunu bildirmiştir. İngiltere Hükümeti'nin böyle bir duruma razı olmadığını içeren resmi bir nota vermiştir. Konu hakkında Basra Valiliği'nden bilgi talep edilmiştir. Alınan bilgi doğrultusunda, istenmeyen muhtemel saldırılara karşı, Necid sahillerindeki bahriye kumandanlığına, kaptanlara ve Necid Mutasarrıflığına emirler verilmiş ve adı geçen aşiret şeyhleri uluslararası bir soruna neden olmamaları konusunda uyarılmıştır⁹.

Gelişmeler İngiltere'nin Bahreyn'i artık kendi hâkimiyetinde olan bölgelerden biri olarak gördüğüdür. Osmanlı Hâkimiyeti'ndeki aşiretlerin buraya saldırısını Osmanlı Devleti aracılığıyla men etmeye çalışmaktadır. Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve askeri şartlar nedeniyle böyle bir sorunla karşılaşmamak için tedbirler alma yoluna gitmiştir. Buna rağmen, İngiltere'nin Müslümanların yoğun olarak yaşadığı coğrafyaya yerleşmesini ve kendi mülkü olarak görmesini kabullenmemiştir.

Gerçekte İngilizlerin bölgeye yerleşmesi ile Osmanlı Hâkimiyeti, Bahreyn'de ve körfezin birçok bölgesinde yok denecek seviyede idi. Bu nedenle bölge ile yakın temas sağlamak ve Osmanlı hâkimiyetini güçlendirmek amacıyla Bağdat ve Basra Körfezine ulaşmayı temin edecek bir demiryolu inşa projesi, Almanlarla işbirliği halinde planlandı. Osmanlı Devleti bu projeye İngilizleri yaklaştırmak niyetinde değildi. Çünkü İngilizlerin amaçlarının ne olduğunu çok iyi bilmekteydi¹⁰. Osmanlılar, İngilizlerin bölgedeki bazı kabileleri kışkırtarak, Osmanlı hâkimiyetini yok hükmüne indirmeye çalışıyordu. Bu nedenle İngiltere'nin bölgede ticari amaçları dışına çıkarak, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü hedef alması, Osmanlıları aşırı derecede endişelendirmiştir. Bunun içinde bölgede İngiltere'ye rakip olarak çıkarmayı düşündüğü Almanya ile işbirliğine daha sıcak bakmaktaydı¹¹.

İngilizler XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Basra Körfezine hâkim olmak ve varlıklarını idame ettirmek için körfez bölgesindeki Arap şeyhleri ile iyi ilişkiler tesis ederek bölgeye yerleşme siyaseti izlediği daha önce belirtilmişti. Bu amaçla İngilizler, şeyhler üzerinde güç ve etkisini hissettirmek amacıyla, aralarında meydana gelen anlaşmazlıklarda arabuluculuk yaparak, bölge ahalisi üzerinde büyük bir nüfuz kazanmıştı. İngilizler, Buşir'de konsolosluk açtıktan sonra körfezin tek hâkim gücü konumuna gelmiş ve 1869'da Trucial sahillerinde bulunan bazı Arap aşiret şeyhleri ile yaptığı anlaşmayla, Arap şeyhlerinin İngilizler dışında hiçbir devletle antlaşma yapmayacağı teminatını almışlardır. Bu gibi çalışmalarını devam ettiren İngilizler, Katar ve Bahreyn'deki etkili şeyhlerle de 1880'de benzer bir antlaşma yaparak körfeze iyice yerleşmiştir. Bu politikasına daha sonra Umman Sultanlığını da dâhil eden İngilizler, kendileri dışında başka bir devletin, körfeze girişine tahammülü olmadığını göstermiştir¹². İngilizlerin çalışmalarında ana hedef, Hindistan ve uzak doğudaki sömürgelerine tehdit oluşturabilecek bir gücün bölgede varlık göstermesine mani olmaktır.

Konu hakkında bir İngiliz şarkiyatçı; "...Lord Curzon 'Her hangi bir yabancının Basra Körfezi'nde bir yer edinmesine razı gelecek her hangi bir İngiliz temsilcisini vatanına ihanet suçuyla suçlamaktan çekinmem.

... "ister resmi bir düzenleme sonucu olsun, ister halen siyasi ve askeri kontrolün ardında yatan yerel ticari çıkarların ihtimali yüzünden olsun, Basra Körfezine tanınacak imtiyazlar, Büyük

⁹ Gündüz, **Osmanlı Belgeleri'nde Osmanlı Devleti'nin Basra Politikası (1878–1907)**, s. 28.

¹⁰ Yılmaz Karadeniz-Hidayet Kara, "Bağdat, Basra, Bahreyn ve Necid Bölgelerinde Osmanlı-İngiliz Nüfuz Mücadelelerine Dair Layiha, Ortadoğu Özel Sayısı, **History Studies**, (Ekim 2010), s. 168.

¹¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul 2012, s. 69-70; Karadeniz-Kara, "Bağdat, Basra, Bahreyn ve Necid Bölgelerinde Osmanlı-İngiliz Nüfuz Mücadelelerine Dair Layiha, s. 166.

¹² Sabit Duman, **Modern Ortadoğu'nun Oluşumu (1880–1990)**, Doğukütüphanesi Yayınları, İstanbul 2010, s.45.

*Britanya'nın, Uzakdoğu'daki, denizlerdeki egemenliğini, Hindistan'daki siyasi konumunu ve her iki yerdeki ticari çıkarlarını ve Avrasya ile olan imparatorluk bağlarını tehlikeye düşürecek*¹³”. Açıklamasında bulunarak, İngilizlerin körfeze verdikleri önemi izah etmektedir.

Bölgedeki Arap aşiretleri, İngilizlerin kendilerinin hak ve adaletten taraf oldukları içeriğindeki yoğun propagandasının etkisinde kalmaktaydılar. Bu propagandalar neticesinde bazı aşiret şeyhleri, İngilizleri kendilerine ve İslam Dini'ne dost olarak görmekteydiler¹⁴. Bölgedeki Müslümanların dostluğunu kazanmak için İngilizler, oryantalistlerin çalışmalarından yoğun bir şekilde yararlanmaktaydı. İngilizlerin Hindistan Valisi Lord Kurzon, kendisine isim olarak Harun el-Reşid unvanını seçmiş, Müslüman bölgelerini ziyareti esnasında bu isimle kendisine hitap edilmesini istemiş ve kendisini de bu adla tanıtmıştır. Lord Kurzon, Basra Körfezine seyahati esnasında(1904) Bağdat'ı da ziyaret ederek Harun el-Reşid'in mezarını ziyaret etmesi¹⁵ manidardır. Bu politikalarına diğer bir örnek oluşturması açısından, Kuveyt Şeyhi ile Necid Emiri arasında ortaya çıkan bir meseleden dolayı İngilizler, çoktan beri bölgede etkilerini hissettirmek için aradıkları fırsatı yakalamış, din ve adalet namına müdahale etme gereğini duymuşlardı. Ancak Kuveyt Şeyhi'nin Osmanlı Devletine sadakati sayesinde İngiliz müdahalesi atlatılmıştır. Hatta bu gelişmeler yaşanırken, Kuveyt Şeyhi hakkında daha önce çıkarılan İngilizlerle gizli bir antlaşma yaptığı söylentisinin, Osmanlı Devletine gösterdiği sadakati sayesinde asılsız olduğu da anlaşılmıştır¹⁶. İngilizler, bu ve benzeri politikaları ile Müslümanların gönüllerini kazanmaya çalışıyordu. Amaçları, bölgede Osmanlı Devleti'nin etkisini ve nüfuzunu yok etmekti. Benzer bir politikayı Napolyon'un Mısırı işgali esnasında kullanması tesadüf olmasa gerek. Napolyon'da Mısır'ı işgal ve oradan Hindistan'a yöneleceği zaman iman konusunu hareket noktası olarak kendisine seçmişti¹⁷.

İngiltere'nin Hindistan Valisi Lord Kurzon, Basra Körfezi bölgesine yaptığı seyahatte, körfez sahilinde bulunan Şarja'da demirleyen Argunot gemisinde, Abudabi, Şarja, Debe, Ajman adlı kabilelerin reislerini (bunlar aynı zamanda korsanlıkta yapmaktaydı) toplayarak, onlara hitaben bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında amaçlarının, himaye politikasına riayet eden Hindistan Hükümeti'nin, kabileleri unutmadığını göstermek, hükümetiyle kabileler arasında uzun zaman önce teati edilmiş olan teminat ve taahhüdü uzatmaktan ibaret olduğunu beyan etmiş, kabilelerle aralarında olan mevcut antlaşmaları yeniden uzatmak olduğunu beyan etmiştir. Konuşmasının devamında, İngiltere'den başka hiçbir devletle mukavele yapmamayı, bağlantıya geçmemeği, memleketlerine hiçbir devletin memurunu kabul etmemeği ve arazilerinin hiçbir kısmını terk etmemeleri konusunda kendilerinden yeniden teminat almış ve şimdiye kadar, bazı devletlerin baskılarına karşı direndikleri için kendilerine teşekkür etmiştir. Kabile reislerinin bu tutumlarını devam ettirdiği takdirde, kendilerine ve bağımsız haklarına hiç kimse tarafından saldırı olmayacağı ve İngiltere'nin böyle bir duruma kesinlikle müsaade etmeyeceğini vaat etmiştir¹⁸. İngilizler bölgeye hâkim olan Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini yok sayarak, Osmanlı'dan ziyade başka devletlerin körfeze girme ihtimallerine karşı da tedbir almakta ve üstü kapalı olarak tehdit etmekteydi.

İngilizlerin çalışmalarına rağmen bazı şeyhler Osmanlı Devletine sadakatten ayrılmamıştır. İngilizler, Osmanlı Devletine sadakat izhar eden şeyhlerden bazılarını kendi akrabalarına öldürtmüşlerdir. Bunlardan biri de Kuveyt Şeyhi idi. Osmanlı taraftarı olan Kuveyt Şeyhi, kardeşi

¹³ Archibald Dunn, “Basra Körfezi'ndeki İngiliz Çıkarları”, (Çev: Zekeriya Kurşun), **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S:3, (2000), Ankara, s. 307.

¹⁴ BOA. YEE, 8/7. (21 Şubat 1313-5 Mart 1898)

¹⁵ BOA. İ. HUS. 112/93. (1321. L. 23 - 12 Ocak 1904)

¹⁶ BOA. Y.MTV. 223/6512-2. (1319 .Ş. 20 - 2 Aralık 1901)

¹⁷ BOA. YEE, 8/7. (21 Şubat 1313 - 5 Mart 1898)

¹⁸ BOA. İ. HUS. 463/59-2. (1321. L. 23 - 12 Ocak 1904))

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013



Şeyh Mübarek tarafından öldürülmüştür. Kardeşini öldürdükten sonra yerine geçen diğer Şeyh Mübarek'e Hindistan'daki İngiliz Valisi Lord Kurzon, bir temsilci göndererek, gizli bir antlaşma yapmaya muvaffak olmuştur. Bu antlaşmayla şeyh, İngilizlerin onayını almadan herhangi bir devletle anlaşma yapmayacağını taahhüt etmiştir¹⁹. Böylece İngilizler, Basra Körfezine planlı bir politikayla yerleşmiş ve tek sözü geçen devlet haline gelmişti. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin körfez bölgesindeki hâkimiyeti, Osmanlı merkezinden şehirlere atanan bir kadı ve merkezi bazı yerlerde askeri birlik bulundurmakla sınırlıydı. Bölgedeki şeyhler, Osmanlı merkezi otoritesine herhangi bir vergi vermedikleri gibi askerde vermiyorlardı. Ancak İstanbul merkezden maddi ve manevi değeri olan hediyeleri kabul ederek, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini kısmen tanıyorlardı.

İngilizler, bölgede kısmi derecede olan, Osmanlı hâkimiyetini kötülemek için her fırsatı değerlendiriyordu. Bölgede bulunan bazı Osmanlı memurlarının yaptıkları en ufak hata ve yolsuzlukları, Osmanlı yönetimini kötülemek için propaganda taarruzuna dönüştürüyordu. İngiliz propagandasının ana teması, Türk kötü idaresi ve fesat hükümeti, Türk irtikâbı, Türk taadiyatı şeklindekiydi²⁰.

Basra ve körfeze ait yazılan Osmanlı raporlarında(layiha), İngiliz propagandasının doğrudan Osmanlı Devleti'nin bölgedeki egemenliğine yönelik olduğu vurgulanmaktadır. İngilizlerin amaçlarının, bölgede Osmanlıya bağlı Müslüman ahaliyi devletten uzaklaştırmak ve kendi hâkimiyetlerini yerleştirme çabası olarak görülmektedir. Kendi idarelerini, Osmanlı idaresi ile kıyaslayarak, İngilizlerin daha güçlü, adil ve hoşgörülü olduğunu vurgulamaktaydılar. Bazen körfezde askeri yığınak yaparak, Osmanlı'dan daha güçlü olduklarını gösterme gayreti ile körfez bölgesindeki şeyhlere ve İran devletine gözdağı vermekten kaçınıyorlardı. İngiltere, İran Hükümeti ile aralarında çıkan bir ihtilafa dayanarak Basra Körfezine askeri yığınak yapmış ve ihtilafı askeri tehditle kendi lehlerine çözmüşlerdir²¹.

Osmanlı Devleti'nin Bumıyan Başşahbenderi Celal Kadiri, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir raporda, İngilizlerin, İran, Irak ve Arabistan'daki konsoloslukları vasıtasıyla bulundukları bölgelerin siyasi ve askeri durumunu araştırmakta ve hatta Arap şeyhlerinden bazılarının zihinlerini bulandırarak, milli duygularını uyandırmak gibi çalışmalarda bulunduklarını bildirmekteydi. Ayrıca şehbender, İran hâkimiyetinde bulunan Ahvaz'da çıkan büyük miktardaki petrol kuyularının işletilmesi imtiyazını alan ve birkaç milyon sermaye yatırımında bulunan İngilizlerin, milli menfaatlerini koruma bahanesiyle yakın zamanda Ahvaz Bölgesini işgal edeceklerini ve Şattılarap tarafından Osmanlı topraklarına yaklaşacaklarını ve Muhammere'deki Osmanlı askeri noktaları için tehdit oluşturacaklarını bildirmekteydi²². İstanbul'a gönderilen konu ile alakalı raporlarda, İngilizlerin Basra Körfezi ve çevresinde tek hâkim güç olduğu ve Osmanlı Devleti'nin gerçek rakibinin İngilizler olduğu vurgulanmaktaydı.

Körfezi kendi çıkarları ve propagandaları için üs yapan İngilizlerin, Behreyn'deki konsolosu Kabkin, Hindistan'daki üst seviye memurlarından Larmer ve Süvari Yüzbaşısı Keran adlarındaki yetkilileri Linç Şirketine ait vapurla, Kuveyt'ten Basra'ya kadar İngiliz bayrağını(alâmet-i farika) dalgalandırarak Kuveyt'e tabi bölgelerde keşif yapmışlardır. Bu seyahat esnasında, İbni el-Suud'la yerinden yönetim(âdemi merkezîyet) konusunu görüşerek, konu hakkında Osmanlı Devleti nezdinde faaliyete geçmesi konusunda kışkırtma ve teşvik de bulunmuşlardır. Bahsi geçen İngiliz faaliyetleri, Bağdat Vilayeti'nden İstanbul'a bildirilmiş ve

¹⁹ Duman, *Modern Ortadoğu'nun Oluşumu*, s. 46.

²⁰ BOA. YEE, 8/7 .(21 Şubat 1313 - 5 Mart 1898))

²¹ BOA. HR. SYS. 95/36. (6 Haziran 1911)

²² BOA. HR. SYS.198/16-1. (16 Temmuz 1910)

İngilizlerin, Osmanlı Devleti aleyhine olan çalışmaları karşısında suskun kalmanın, ileride telafisi mümkün olmayan sonuçlara neden olacağı vurgulanmaktadır²³.

İngiliz müdahale ve faaliyetleri o dereceye ulaşmıştır ki, Osmanlı Devleti'nin, Kâzımeyn Kasabası'nda bazı imar faaliyetleri başlatması, İngilizlerin tepkisiyle karşılaşmış ve müdahale ederek çalışmaların yarıda kalmasına yol açmışlardır. Osmanlı Devleti, kendi hâkimiyetinde olan bir kasabada çalışma yapamayacak hale getirilmiştir²⁴. Osmanlı Devleti, kendi hâkimiyetinde olan arazide hâkimiyet hakkını İngilizlerin müdahalesi neticesinde kullanamamaktaydı. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin siyasi açıdan içinde bulunduğu zor durumu göstermektedir.

Buna benzer bir durum Hürmüz Adası'nın statüsü konusunda İran'la yaşanmıştır. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olduğu iddia edilen Hürmüz Adası'nın İran'ın kontrolüne geçtiği ileri sürülmüş ve Osmanlı Devlet yetkilileri, Hürmüz Adası'nın kendilerine ait olduğu konusunda uyarılmıştır. Bu durum üzerine Hürmüz Adası'nın konumu Erkân-ı Harbiye'ye sorulmuştur. Erkân-ı Harbiye'nin verdiği raporda, adanın tarihi ve coğrafi konumunu dikkate alarak, Osmanlı toprağı olmadığını belirtmiştir²⁵. Osmanlı Devleti, bu dönemde körfez bölgesindeki arazisinin tam olarak nereleri kapsadığı konusunda ihtilaf yaşamaktaydı. Hürmüz Adası'nın statüsü ve egemenlik konusunda Divan-ı Hümayun Kuyudun da araştırma yapılmış ve ada ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır²⁶.

İngilizlerin faaliyetleri dışında diğer devletlerinde bölgeye alakaları dikkatten kaçmamaktaydı. Fransa'nın İstanbul'daki ateşemiliteri Mösyö Luis Berje, Bağdat, Kerbela, Necef ve Basra'yı ziyaret ederek birkaç gün kalmış ve dönüşünde Hanikin yoluyla İran'a geçmiştir. Fransız ateşemiliterin bu seyahati, Osmanlı Devleti'nin dikkatini çekmiş ve gittiği her yerde izlenmiştir. Ateşemiliterin seyahatinin keşif amaçlı olduğu Osmanlı yetkililerinin tuttuğu raporlardan anlaşılmaktadır²⁷.

Bu dönemde, Osmanlı topraklarında siyasi ve ekonomik faaliyetlerde, yabancı devletlerin etkisi açık bir şekilde hissedilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin bu durumundan yararlanmak isteyen devletler, hedeflerini ulaşmak için Basra Körfezine dikkatlerini toplamışlardı. Uzun dönem İngiltere'nin hâkimiyet alanı olan körfez bölgesine Almanya ve Rusya'da sirayet etmeye başlamışlardı. Bu nedenle körfez sahillerindeki İngiliz hâkimiyeti nedeniyle, Ruslar ile Almanlar, İran ve Osmanlı toprakları üzerinden körfeze ulaşmaya çalışıyorlardı. Amaçlarının körfez bölgesi ve zengin yeraltı kaynaklarına İngilizlerin tek başına egemen olmasını engellemek ve pay kapmak olduğu açık şekilde anlaşılmaktaydı. Bu nedenle İngilizler, Şattülarap Nehri'nin iç kısımlarına kadar hâkimiyet sahasını genişletmek istiyordu. Çünkü Şattülarap Suyolu, Basra ve diğer iç bölgelerden gelen ticaret mallarının körfeze ve dünya piyasalarına ulaştığı yol olması nedeniyle büyük önem arz etmekteydi. Bu nedenle Şattülarap Suyolu'nda vapur işletilmesi imtiyazı için Osmanlı Devleti baskılara maruz kalmıştır. İngiltere, Şattülarap Suyolu'nda vapur işletme hakkını alan ilk devlet olmuş²⁸, ardından Rusya, Almanya ve İran vapur işletme hakkı elde etmiştir.

²³ BOA. İ. HUS. 125/14. (1322. Za. 15 – 21 Ocak 1905)

²⁴ BOA. HR. HMŞ. İŞO. 50/17. (1327. M. 26 – 17 Şubat 1909)

²⁵ Osmanlı Erkânı Harbiyesi'nin harita üzerinde yaptığı çalışma neticesinde hazırladığı rapora göre; Hürmüz Adası, Umman Denizi ile Basra Körfezi arasında, Hürmüz Boğazı üzerinde ve İran sahili yakınındadır. İran'ın Bender Abbas Limanına(iskelesinin) doğu tarafından yirmi kilometre mesafede, beş yüz nüfusa sahip küçük bir ada olup arazisinin çoğu kayalık olduğu halde kuzey tarafında kumluk bir ovası vardır. İslam Dini'nin yayılması esnasında İran Zerdüştləri bu adaya geçerek yerleşmişlerdir. Ada, imar ve yerleşmeye her ne kadar müsait olmasa da Basra Körfezi'nin kilidi konumunda olması nedeniyle önem arz etmektedir. Hicri 932 senesinde Portekizliler adayı İranlılardan zapt ederek, kendileri için doğuda bir liman edinmişse de Birinci Şah Abbas, İngilizlerin yardımıyla adayı Hicri 1041 senesinde geri almıştır. Bu nedenle ada İranlıların hâkimiyetindedir. BOA. Y. PRK. HR. 36/98.(Tarihsiz)

²⁶ BOA. İ. HUS. 77/95. (1317. Ca. 11- 17 Eylül 1899)

²⁷ BOA. Y.PRK. ASK. 66/34 (2. Ş. 1307– 6 Aralık1899)

²⁸ BOA. Y.A. HUS. 516/186. (1325. L. 27 - 3 Aralık 1907)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013



İngilizler daha sonra bölgede diğer önemli bir nehir olan Karın Nehri üzerinde de vapur işletme hakkını İran'dan alarak bölgede bir adım öne geçmiştir²⁹.

Bölgede varlık gösteren Rusya ve İngiltere, amaçlarına ulaşmak ve aralarında çıkan tartışmalı konuları çözmek için ortak kabine toplantıları yapmakta, Osmanlı topraklarına yakın mahaller ve Basra Körfezi hakkında kararlar alarak uygulamaya koymaktaydılar. Bunun için de bölgeye asker ve savaş gemisi gönderiyorlardı. Bu durum haber alındığında, Osmanlı Devleti gelişmeyle ilgili olarak Londra ve Petersburg hükümetleri nezdinde bilgi talebinde bulunuyordu. Osmanlı büyükelçilerine verilen cevap, körfez bölgesi ve İran'daki ticari menfaatlerinin güvenliğine yönelik olduğu şeklindeydi. İngilizler bu konuda Rusya'yı suçlayarak, Rusların, İran'da iç kargaşalık yaşanması nedeniyle bu ülkenin hâkimiyetinde olan bazı bölgelere asker sevk etmesi üzerine kendilerinin de menfaatlerini korumak için Hindistan'daki kuvvetlerinden bir kısmını bölgeye gönderdiği cevabını vererek, Hindistan hududuna yakın olan bölgedeki ahalinin huzur ve asayişini sağlamak amacıyla yapıldığını beyan etmekteydi. Bu durum aslında hiç de denildiği gibi olmayıp, İran'ın kuzeyini Rusya, güneyini ise İngiltere nüfuzları altına almaya çalışıyorlardı³⁰. Gerçekte ise Rusya, Basra Körfezine karadan ulaşmak istemekte, İngiltere ise güneye hâkim olarak, Rusya'nın planına engel olmaya çalışıyordu. İran'daki hükümet boşluğu ve kargaşalık nedeniyle ahalinin huzur ve asayişinin olmadığını ise bahane olarak kullanmakta, bu hareketlerini de iyi niyetli bir davranış olarak yansıtmaktaydılar.

Bu doğrultuda Ruslar, bölgeye yaklaşmak için İran'ın içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumdan yararlanma yolunu seçmişlerdir. Özellikle İran'ın içinde bulunduğu ekonomik çöküntü nedeniyle İran'a borç para vererek hedefine ulaşma yolunu çok iyi kullanıyordu. 1898 senesinde İran, Rusya'dan yetmiş beş yıllığına %5 faizle 22.500 milyon ruble borç almıştır. Ruslar borç antlaşmasında, İran'ın bu süre zarfında Rusya dışında hiçbir ülkeden borç almayacakları garantisini de almışlardır³¹.

Ruslar karadan başka körfeze sahillerine denizden de yaklaşmak istiyorlardı. Bu doğrultuda Rusya'da yayınlanan Novoye Vremya Gazetesinin 23 Teşrin-i Evvel 1906 sayılı nüshasında Rus Dördüncü Fırka Komutanı Albay Petrof ile yapılan bir mülakat yayınlanmıştır. Gazetenin haberine göre Baltık Denizi'nden hareket eden bir Rus Donanması bayrak göstermek amacıyla Basra Körfezine (Halic-i Fars) gitmiştir. Donanmaya mahsus gemiler, İran sahillerine uğramıştır. Körfezi kendi egemenlik alanı gören İngilizlerin de körfeze savaş gemisi yığdığı ve Buşir'e büyük çaplı bir İngiliz gemisinin gelerek demirlediği görülmüştür³². Rusların amacı, İran'ın güneyinde yani Basra Körfezi sahilinde nüfuzlarını takviye ve tahkim etmek olarak açıklanmaktadır. Ruslar bu gelişmeden önce de körfeze sahilinde bulunan Buşir de bir konsolosluk açmış ve konsolosun emrinde bir istimbott bulundurmak lüzumunu hissetmişlerdir. Ruslar sonradan istimbottan vazgeçerek konsolosun emrine bir savaş gemisi göndermeye karar vererek, bu hareketlerini, Basra Körfezi'nde hakimane ve amirane hareket eden İngiltere'ye karşı, hak ve salahiyetlerini korumak olarak açıklamışlardır. Ruslar, İngilizlerin İran'ın güney kesiminde ve körfez sahilindeki ahali arasında yaygın ve kabullenilmiş olan buralarda tek söz sahibi İngiltere'dir, anlayışını yıkmak için körfezde bir savaş gemisini devamlı bulundurmak gerektiğine inanmaktaydılar. Bu savaş gemisi ile Buşir'deki Rus konsolosunun, körfez sahillerini daha kolay dolaşma ve bölgedeki ahali üzerinde etkili olmasını temin etmek istiyorlardı³³. Bunun dışında, Konilof ve Şirovor adlı iki Rus gemisi

²⁹ Davut Hut, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Basra Gümrüğü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı:3, 2000, Ankara, s.128.

³⁰ BOA, BEO, 3981/298522. (4. M. 1330 - 25 Aralık 1911)

³¹ Melike Sarıkcıoğlu, "İran'da Nasreddin Şah ve Muzafferiddin Şah Dönemi'nde (1848-1907) İngiltere, Rusya ve Fransa'ya Verilen İmtiyazlar", Halil İnalcık Armağanı, *History Studies*, (Mart 2013), s. 399-400.

³² BOA. DH. MKT. 933/79. (1322. Z. 18 - 23 Şubat 1905)

³³ BOA. İ. HUS. 463/57. (1321 L. 10 - 30 Aralık 1923)

körfeze girmiş, körfezdeki limanlara uğrayarak, akabinde Şattularab Suyolu'na yönelmişlerdir. Rus gemilerinin durumu Sanpetersburg'daki Osmanlı Büyükelçiliği ve bölgedeki Osmanlı yetkilileri tarafından İstanbul'a bildirilmiştir. Rus gemilerine karşı izlenecek tutum hakkında ne yapılması gerektiği sorulmuştur. İstanbul'dan verilen cevapta, Rus gemilerinin Osmanlı Devleti (Maliye Nezareti) ile yaptıkları antlaşma gereği ticari faaliyetlerini geliştirmek ve korumak amacıyla orada bulundukları, bu nedenle uluslararası hukuka aykırı bir durumun olmadığı bildirilmiştir³⁴. Osmanlı Devleti'nin bu tutumu ile Basra Körfezi ve bölgedeki Osmanlı egemenliğindeki topraklar üzerinde var olan İngiliz etkisini ve tekeli zayıflatmak olarak açıklanabilir. Körfezde, İngilizlere rakiplerin olması, Osmanlı Devleti'nin bölgede rahat hareket eder hale gelmesine neden oluyordu. Bu suretle kendisinin tek başına uğraşmadığı İngilizlere, büyük devletlerin rakip olarak çıkmasını kullanarak, egemenlik hakkını ve hukukunu korumayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Osmanlıların bu tutumu İngilizlerin hiç hoşuna gitmemiştir. Osmanlı Devleti'nin İngilizler dışında Basra Körfezi ve Şattularab Nehri'nde ticari faaliyet ve gemi yürütmesine izin vermesi İngilizlerin tepkisine neden olmuştur. Tepkilerini açıktan belirtmek yerine davranışlarıyla göstermişlerdir.

Bu doğrultuda, umeray-ı askeriden Basra Valiliğine tayin olunan Nuri Paşa'nın görev yerine hareketi üzerine İngilizler'de, Bombay'dan Pomona adlı bir kruvazörünü Basra Körfezine göndererek buna tepki göstermiştir. İngilizlerin tepkisinin nedeni Osmanlı Devleti'nin ileri gelen askeri paşalarından birini Basra Vilayetine vali olarak atamasını daha önce itilaf konusu olan Kuveyt meselesini askeri yollardan çözme girişimi şeklinde değerlendirmesinden kaynaklanıyordu. Gerçekten de durum İngilizlerin düşündüğü gibi idi. Osmanlı Devleti, Kuveyt'te bulunan ve zamanın şartlarına göre iyi bir liman olan Lahsa Limanı'nın İngilizlerin kontrolüne geçmesine engel olmak istiyordu. İngilizler ise Kuveyt Şeyhi Mübarek'le yaptığı gizli antlaşmaya dayanarak hak talebinde bulunuyordu. Osmanlı Devleti bu gelişmeler üzerine açıklama yaparak, Şeyh Mübarek'in hiçbir suretle, Osmanlı toprağının bir kısmını yabancı bir devlete terk etme yetki ve salahiyetine sahip olmadığını belirtmiştir. İngilizler ise Şeyh Mübarek'in Osmanlı Bayrağını reddettiğini ve kendine mahsus bayrak edindiğini belirterek, antlaşma yapma yetkisine sahip olduğunu iddia etmekteydiler. Hâlbuki Şeyh Mübarek, yaşanan bu gelişmelerden kısa bir süre önce Osmanlı Devleti'nden paşalık unvanını kabul etmişti. Osmanlılar, Kuveyt Şeyhi'nin devletin diğer ahalisi gibi Osmanlı tebaası ve bölgede yetkileri sınırlı bir temsilcisi olduğunu belirterek, şeyhin son zamanlarda Osmanlı himayesini kabul ettiğini tezini ileri sürmekteydi³⁵. Bununla beraber, Sultan II. Abdülhamit'in Müslümanların halifesi olduğunu, İslam Dini'nin bayrağının yeşil bir sancak ve bunun İslamiyet'in alameti olduğunu açıklamıştır. İngilizler ısrarla, Kuveyt Şeyhi ile yaptıkları antlaşmada, Katif ve Lahsa limanlarının kendilerine bırakıldığını iddia etmekteydi. Osmanlı Devleti ise bahsi geçen limanların Arabistan'ın içlerine doğru olan kervanların karargâhı olduğunu açıklayarak antlaşmayı tanımadığını belirtmiş, hak ve hukukunu müdafaa edeceğini beyan etmiştir. İngilizlerin antlaşma yaptığı Mübarek'in emir değil şeyh olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin İngiliz isteklerini kabul etmeyeceğini açıklamıştır³⁶.

İngilizlerin Kuveyt'e hâkim olma planları siyasi, askeri ve ticari nedenlerden dolayı tartışmaya açık değildi. Osmanlıların, Alman desteği ile yapmayı düşündüğü Bağdat Demiryolu, İngilizlerin, Osmanlı Devletine verdiği tepkinin nedeniydi. Rusların dışında, Almanların da körfeze ulaşmak için böyle bir projeye katılması, İngilizleri telaşlandırmıştır. Bu konuda İngilizler tarafından tutulan bir raporda;

“Önerilen Bağdat Demiryolu'nun uç noktasının Basra Körfezi'ndeki bir liman olacağı hususunu da unutmamak gerek, ancak liman ya, hangi liman? Almanya Hükümeti bu limanın

³⁴ BOA. İ. HUS. 463/93. (1321. L. 13 - 2 Ocak 1904)

³⁵ BOA. Y. MTV. 223/65 (1319. Ş. 20 - 2 Aralık 1904)

³⁶ BOA. Y. A. HUS. 421/64.m(1319. R. 18 - 4 Ağustos 1901)

Kuveyt olması dileğini izhar etmişlerdir. Ne var ki Kuveyt, İngiliz himayesindedir ve Abdülhamid'in kendi toprağı üzerindeki her türlü talebimizi geri çevirmekte olup hiçbir imtiyaz tanımamaktadır. Dolayısıyla Padişah'ın veya Kayzerin(Alman İmparatoru) Kuveyt toprağı üzerindeki her türlü niyetine karşı direnme hakkımız bakidir. Almanya'nın Basra Körfezi üzerindeki söz konusu konumunu sağlamlaştırma girişimi korkmamız gereken en ciddi tehlikedir”³⁷.

Osmanlı Devleti'nin İngilizlerin Kuveyt'e yerleşmesine sert şekilde karşı çıkmasının nedeni, yapımı düşünülen Bağdat Demiryolu'nun Basra'ya kadar uzatılması ve Kuveyt Limanı'nın son nokta olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktaydı. Bu nedenle İngilizler uzun zamandan beri Basra Körfezine tam hâkimiyetin Kuveyt'ten geçtiğini fark etmişlerdi. Burayı ele geçirmek için sebep aramaktaydılar. XIX. Yüzyılın sonlarına kadar Kuveyt Şeyhi, İngiltere ve Osmanlı Devletini oyalayarak istiklalini devam ettirmişti. Son zamanlarda meydana gelen gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti'nin himayesine girdiği herkes tarafından bilinen bir gerçektir³⁸.

Kuveyt Limanı'nın karşısına bulunan İran limanlarından Bender Buşir, inşası Ruslar tarafından planlanan İran Demiryolu'nun son noktası olarak görülmekteydi. Ruslar, Tahran, İsfahan, Keşan, Şiraz ve Bender Buşir arasında yapılması planlanan demiryolu ile körfeze kıyısı olan Bender Buşir'e ulaşacaklardı. Ruslar, ticari mallarını, planlanan bu demiryolu hattıyla Basra Körfezine nakletmek amacıyla olup Lahsa ve Kuveyt Limanı aracılığıyla buralara civar bölgelerde ticaret yapabileceklerdi. Ruslar, çıkarları gereği bölgenin Osmanlı hâkimiyetinde olmasını istemekte ve kendilerine ticaret alanında rakip başka bir devleti istemiyorlardı³⁹. Osmanlı Devleti, Rusların körfeze girmesini İngilizlere karşı denge unsuru olarak görmüştür. Ruslar bu politikaları ile İngilizler gibi güçlü bir devletten ziyade amaçlarına ulaşmak için zayıf bir Osmanlı Devletini kendi çıkarlarına daha uygun bulmaktaydılar. Zira, Novoye Vremya Gazetesi'nin 29 Kanun-ı Sani 1900(Rumi) tarihli sayısında yayınlanan bir yazıda, Rusya'nın Şark Meselesi'nden vazgeçmediğini İstanbul ve boğazların bu meselede önemini koruduğunu ancak Şark Meselesi'nin merkezi konumunun Süveyş Kanalı'nın açılması ile Basra Körfezine kaydığını bu nedenle körfez ve civarına Rusların odaklandığını yazmaktaydı. Yazıda, Arap (El Cezire) yarımadasının ve İran'ın(Acemistan) güney bölgelerinin eski sahiplerinin değiştiği, bölgede artık, Almanlar, İngilizler ve daha başka devletlerin faaliyetlerde bulundukları kaydedilmekteydi. Şark Meselesi'nin son bulma noktası olarak Basra Körfezi'nin kuzeybatısını hedeflemekteydiler⁴⁰.

Almanların Bağdat Demiryolu'nun imtiyazını almaları İngilizleri daha da telaşlandırmış ve İngiliz siyasetleri arasında bir huzursuzluğa yol açmıştır. Almanya'da yayınlanan Deutsche Kolonial Zeitung gazetesinde yer alan bir yazıda, Almanların, Bağdat Demiryolu'nun imtiyazına sahip olmalarıyla, Kuveyt Bölgesi'nin kimin tasarrufunda olması konusunu yeniden gündeme getirmiştir. İngilizler, Kuveyt'i Basra Körfezi'nin anahtarı olarak görmekteydiler, buna karşılık Almanların Bağdat Demiryolunu Basra'ya kadar uzatarak Kuveyt'e ulaşmaları ve orada bir filo istasyonu elde etmeleri, tasarruf (imtiyaz) haklarının bir gereği olarak görülmekteydi. Bu nedenle İngilizler, Almanlardan önce Kuveyt bölgesinde tasarruf hakları elde etmek istiyordu. Hatta bu dönemde, İngiltere gazetelerinde, Almanya aleyhtarı yayınlanan yazılar bu hâkimiyet meselesinden kaynaklanmaktaydı⁴¹.

Körfezde, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında askeri bir olay meydana gelse durumdan Ruslar yararlanacaktı. Kuveyt Şeyhinin muhtemel bir askeri hadiseyi engelleyecek kudreti olmadığından, Rusların uzun zamandan beri bölge üzerinde beslemekte olduğu hâkimiyet fikri

³⁷ Dunn, “Basra Körfezi'ndeki İngiliz Çıkarları”, s. 307.

³⁸ BOA. Y. A. HUS. 404/47. (1317 Za. 11 – 13 Mart 1900)

³⁹ BOA. Y. A. HUS. 421/64. (1319. R. 18 – 5 Temmuz 1901)

⁴⁰ BOA. Y. A. HUS. 404/47. (1317 Za. 11 – 13 Mart 1900)

⁴¹ BOA. Y. MTV. 223/6512. (1319. Ş. 20 – 2 Aralık 1901)

nedeniyle, İngilizler askeri bir harekâttan sakınmaktaydılar. Çünkü Rusların, İran üzerinden, Almanlarında Bağdat Demiryolu imtiyazı nedeniyle tasarruf haklarını kullanarak bölgeye iyice yerleşmeleri ihtimali bulunuyordu⁴². Eğer Bağdat Demiryolu hattının son noktası olan Kuveyt limanları tarafsız veya Almanların tasarrufunda olursa bu hattın imtiyazı nedeniyle Almanlar, büyük bir ticari avantaj elde edeceklerdi. Bununla beraber Almanların bölgedeki varlıklarının devamı Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetine bağlı idi. Bu nedenle bölgede Osmanlı hâkimiyetini desteklemekteydi⁴³. Bölgedeki bütün çatışma ve anlaşmazlık konularının temelinde hep ticari hâkimiyet kaygıları yatmaktaydı.

Demiryolu, bölgede siyasi ve ticari amaçların geliştirilmesine önemli katkıları olan güç gösterisine dönüşmüştü. Bu nedenle Ruslar, Hazar Denizi ile Basra Körfezini birbirine bağlayacak bir demiryolu projesi dahi yapmışlardı. Amaçları, İngilizlerin Hint ticaretine mani olmaktır. Bu amaçla demiryolunun inşası için İran'dan imtiyaz almış ve bunun içinde girişimlere başlamışlardı. Ruslar, ticareti kendi tasarruflarında olan mıntıkaya yöneltmek için gümrük vergilerinde tadel ve indirim yaparak, İngilizlerle rekabete başlamışlardı. Ardından Basra Körfezi'nde İran ait Bender Abbas Limanına yapacakları yatırımlarla burada iyi bir deniz üssü elde etmeyi, Hindistan'daki İngiliz hâkimiyetini tehdit ederek, baskı altına almayı planlamaktaydılar. Almanların da Bağdat Demiryolu imtiyazını almaları ile Basra ve Kuveyt'ten körfeze yaklaşma planları İngilizleri endişelendirmekteydi. İngilizler, Rusya ve Almanya gibi iki büyük rakibi körfezden uzaklaştırmak ve planlarını etkisiz kılmak için körfeze açılan, Kuveyt, Bender Abbas, Hürmüz Boğazını ve çevresindeki küçük adaları işgal etmek gibi planlar yapmıştır⁴⁴. Bu mücadele, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadar devam etmiş ve savaşın çıkmasıyla büyük devletlerin dikkatleri başka yöne kayınca yapılan bütün planlar boşa çıkmış ve körfeze, İngilizler hâkim olmuştur.

Sonuç

Basra Körfezi, Ortaçağlardan beri Arap Yarımadası'ndan gelen kervan yollarının denize ulaştığı nokta olması nedeniyle önem arz etmekteydi. XVI. Yüzyılda Avrupalıların uzak doğuya yöneldikleri bir zamanda Portekizlilerin hedefi olmuş ve uzun yıllar onların hâkimiyetinde kalmıştır. Portekizliler, Basra Körfezini kontrol etmek amacıyla Hürmüz Adasını kendilerine üs edinmişlerdi. XVI. Yüzyılda Portekizlilere rakip olarak Osmanlı Devleti bölgede faaliyet yürütmüştür. Uzun yıllar Portekizlilerle-Osmanlılar arasında meydana gelen mücadelede Portekizlilerin zayıf düşmesiyle körfezde etkileri azalmış ve varlık gösteremez hale gelmişlerdi. Portekizlilerin zayıflaması ve mücadeleden çekilmesi üzerine körfez bölgesi zayıf da olsa XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti ile İran'ın tasarrufunda olmuştur.

XIX. Yüzyılda İngilizlerin, Hindistan'da sömürge hâkimiyeti kurması ile Basra Körfezi yeniden önem kazanmıştır. Körfez, Hind Denizyolu üzerinde bulunması nedeniyle stratejik bir konuma sahipti. Bu nedenle İngilizler, Hindistan yolunun güvenliğinin Basra Körfezi'nden geçtiğini farkına varmış ve tedbirler almaya başlamıştı. İngilizlerin aldığı tedbirler arasında, körfez bölgesinde sahillerde yaşayan Osmanlı tebaası aşiret reisleri ile gizli antlaşmalar yaparak, onlara bir takım güvenceler vermiştir. Onlardan da kendileri dışında hiçbir kimse ve devletle antlaşma yapmayacakları ve İngilizler dışında bölgelerine başkalarını sokmayacakları taahhüdü almak olarak açıklanabilir. XIX. Yüzyılın sonlarına doğru petrolün bulunmasıyla bölge daha da önem kazanmış ve Avrupalı büyük güçlerin bölgeye yönelmesine sebep olmuştur. Ruslar, İran'dan aldıkları imtiyazlarla bölgeye demiryolu hattı çekerek yaklaştırmaya çalışırken, Almanlar da Osmanlı Devleti'nden Bağdat Demiryolu hattının imtiyazını almış ve körfeze yaklaşmak istemiştir. Bu durum uluslararası nüfuz mücadelesi ve rekabetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı

⁴² BOA. Y. MTV. 223/6512. (1319. Ş. 20 – 2 Aralık 1901)

⁴³ BOA. Y. MTV. 223/6512. (1319. Ş. 20 – 2 Aralık 1901)

⁴⁴ BOA. Y. MTV. 223/6512. (1319. Ş. 20 – 2 Aralık 1901)

Devleti, bölgede İngilizlerle tek başına mücadele edemeyeceğini fark ettiğinden, körfez de İngiliz tekelini kırmak için Almanlara bazı ticari imtiyazlar vererek, İngilizlere rakip çıkarmıştır. Osmanlı Devleti kendisine yönelen baskılar Almanların desteği ile bertaraf etmeye çalışmıştır. Aynı şekilde İran'da güçlü bir merkezi hükümetin olmaması nedeniyle, İran'da körfezin kendisine ait kısımlarında İngiliz etkisini kırmak amacıyla Rusya'ya ülkesinde demiryolu inşası ve körfezdeki limanlarından yararlanma imtiyazı vererek, İngilizlere karşı Rus gücüyle engel olma politikası izlemiştir.

KAYNAKÇA

BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

- BOA. YEE, 8/7. (21 Şubat 1313- 5 Mart 1898)
- BOA. HR. SYS. 95/36. (6 Haziran 1911)
- BOA. HR. SYS.198/16-1. (16 Temmuz 1910)
- BOA. Y.PRK. ASK. 66/34. (1307.Ş.2 – 6 Aralık1899)
- BOA. Y. PRK. HR. 36/98. (Tarihsiz)
- BOA. HR. HMŞ. İŞO. 50/17. (1327. M. 26 – 17 Şubat 1909)
- BOA, BEO, 3981/298522. (4. M. 1330 - 25 Aralık 1911)
- BOA. DH. MKT. 933/79. (1322. Z. 18 - 23 Şubat 1905)
- BOA. Y. MTV. 223/65. (1319. Ş. 20 - 2 Aralık 1904)
- BOA. Y. MTV. 223/6512. (1319. Ş. 20 – 2 Aralık 1901)
- BOA. Y. MTV. 223/6512-2. (1319. Ş. 20 - 2 Aralık 1901)
- BOA. Y. A. HUS. 421/64. (1319. R. 18 – 4 Ağustos 1901)
- BOA. Y. A. HUS. 404/47. (1317 Za.11 – 13 Mart 1900)
- BOA. Y. A. HUS. 516/186. (1325. L. 27 - 3 Aralık 1907)
- BOA. İ. HUS. 463/57. (1321 L. 10 – 30 Aralık 1903)
- BOA. İ. HUS. 77/95. (1317. Ca. 11- 17 Eylül 1899)
- BOA. İ. HUS. 125/14. (1322 Za. 15 – 21 Ocak 1905)
- BOA. İ. HUS. 463/59-2. (1321. L. 23 - 12 Ocak 1904))
- BOA. İ. HUS. 112/93. (1321. L. 23 - 12 Ocak 1904)
- BOA. İ. HUS. 463/93. (1321. L. 13 - 2 Ocak 1904)

Telif Eserler

- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih**, Alkım Yayınları, İstanbul 2012.
- BALCI, Ramazan, “Osmanlı Hariciyesi'nin Hazırladığı “Bahreyn Adaları Meselesi”, Kitapçığı Üzerinden İngiliz Sömürgeciliğine Bakış”, **History Studies**, (Ekim 2012),
- DUMAN, Sabit, **Modern Ortadoğu'nun Oluşumu (1880–1990)**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013



- DUNN, Archibald, “Basra Körfezi’ndeki İngiliz Çıkarları”, (Çev: Zekeriya Kurşun), **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S:3, Ankara.2000.
- GÜNDÜZ Gülsenem, **Osmanlı Belgeleri’nde Osmanlı Devleti’nin Basra Politikası (1878–1907)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- HUT, Davut, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Basra Gümrüğü”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı:3, Ankara, 2000.
- HUART, CL., “Basra Körfezi”, **İslam Ansiklopedisi 2**, MEB Yayınları, İstanbul, 1979.
- ÖNALP, Ertuğrul, **Osmanlı’nın Güney Seferleri**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010.
- KARADENİZ, Yılmaz- KARA, Hidayet, “Bağdat, Basra, Bahreyn ve Necid Bölgelerinde Osmanlı-İngiliz Nüfuz Mücadelelerine Dair Layiha, Ortadoğu Özel Sayısı, **History Studies**, 2010.
- ÖZKAN, Selim Hilmi, “XVIII. Yüzyılın Başlarında Basra’nın Güvenliği Meselesi ve Osmanlı Devleti’nin Bölgede Aldığı Tedbirler”, **Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBrAD)**, (Mart 2008).
- SARIKÇIOĞLU, Melike, “İran’da Nasreddin Şah ve Muzafferiddin Şah Dönemi’nde (1848-1907) İngiltere, Rusya ve Fransa’ya Verilen İmtiyazlar”, Halil İnalcık Armağanı, **History Studies**, (Mart 2013).
- YILDIRIM, Muhammet, **XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Yemen ve Habeşistan Politikaları**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2001.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/7 Summer 2013

